

SZAKMAI BESZÁMOLÓ (KROÓ KATALIN, ZÁRÓJELENTÉS, 2005)

A „Turgenyev prózapoétikájának antik irodalmi gyökerei (Vergilius, Ovidius)” c., eredetileg 3 évre tervezett (2002–2004), majd 4 évre (2005-ig) meghosszabbított T038011 sz. OTKA-kutatási projekt kidolgozása során Turgenyev poétikájának antik irodalmi forrásai közül két nagy hatású mű értelmezése került a középpontba: Vergilius *Aeneis*ét és Ovidius *Metamorphoses*ét tanulmányoztuk, Turgenyev alkotásai közül pedig a *Tavaszi vizeket* (és a *Rugyint*). A *Metamorphoses*ből a vizsgálat a X. könyvre irányult, Orpheus történetének ovidiusi feldolgozására, azon belül az egyes Orpheus-dalok költői világára. A művek kijelölésének ezek a hangsúlyai összhangban állnak az eredeti tématervben foglaltakkal. Erről jelen szakmai beszámolónk I. pontja alatt adunk összesítést. (Az eredeti tervhez képest bizonyos részművek kidolgozása háttérbe szorult.)

Ugyanakkor a tudományos projekt időközben bővült egy új témával, melynek kutatására, az eredeti tématervbe való beillesztésére a témavezető hivatalosan engedélyt kért és kapott az OTKÁ-tól. A *Metamorphoses* alapján a Turgenyev-prózában többszörösen megalkotott két intertextusnak, a *Narcissus*nak és a *Pygmalion*nak a vizsgálata ugyanis ráirányította a figyelmet a szó motívumának, jelentésalakzatainak kitüntetett, szemantikailag összetett, poétikailag több szinten leírható szerepére. E ténynek a Turgenyev-életmű egészében vett hatására kitekintéssel indokoltá vált az orosz szépirodalmi kontextus kiterjedtebb tanulmányozása. Így került sor a Dosztojevszkij-életmű releváns részleteinek az OTKA-kutatási témába való tagolására. E témaleágaztatást teljesítő újabb szakmai vállalkás egy Dosztojevszkij-monográfia megjelentetésének a célkitűzésével társult, és kifejezetten e könyv publikálásához kötődően nyerte el a hivatalos engedélyt a témavezető. A tudományos projektben helyet kapó Dosztojevszkij-kutatásról szóló áttekintést a beszámoló II. része tartalmazza.

I.

Az antik turgenyevi intertextusok kutatása három bázisfeladat elvégzésén nyugodott:

1. a turgenyevi kisprózai művek egyik mintapéldányaként számon tartható *Tavaszi vizek* c. elbeszélésnek sokoldalú értelmezésén;
2. egy új poétikai szempontrendszernek a kimunkálásán; ennek alapján Vergilius *Aeneis*e olyan korszerű irodalomtudományi megközelítésekben interpretálható, melyek

összeegyeztethetőek a Turgenyev-kritikában fogant poétikai olvasatok módszertanával;

3. a *Metamorphoses* Orpheus-könyvének és e könyv tágabb kontextusának (ld. pl. az Orpheus-dalokkal szemantikai rokonságot mutató poétikai egységként: *Narcissus*, *Echo*; ld. külön az egyes Orpheus-énekeket, valamint a XI. könyv nyitó költeményét) átfogó értelmezési keretbe helyezésén és részletes poétikai leírásán; ezek mentén megragadhatók az *Aeneis* és a vizsgált ovidiusi szövegrészletek olvasatának közös vonásai – azok a poétikai sajátosságok, amelyek a turgenyevi intertextuális feldolgozások gyökeréül szolgálnak.

A kutatás eredeti tématervét tehát e három irányból követtük. Ezt az utat mutatja a három megnevezett műnek a *Rugyin* című regénnyel kiegészülő vizsgálatához kapcsolódó tekintélyes mennyiségű monografikus tanulmány, mely a kutatási periódus négy éve alatt készült el. E folyamatba tartozik két tanulmánygyűjtemény koncepciójának a kidolgozása és e kötetek megvalósítása Kroó Katalin és Ferenczi Attila sorozatszerkesztésében. Az OTKA futamidő alatt megalapított és a munkatervben foglalt elképzeléseket meghaladóan már kétszer is jelentkező *Párbeszéd-kötetek* című sorozat első darabját, amely zömében a *Tavaszi vizeket* elemző írásokat tartalmaz – vö.: „Ösvények Turgenyev és Dosztojevszkij művészi világához (Szövegelemzés, irodalomelmélet)” – Kroó Katalin szerkesztette, és e kötetben szakmailag gondozta a doktoranduszok által írott tanulmányokat. A második *Párbeszéd-kötet* fő témája, a tanulmánygyűjtemény címének megfelelően: *A rejtélyes Aeneis*. E könyvnek a doktoranduszokhoz tartozó tanulmányait a klasszikus-filológus szerkesztő, Ferenczi Attila gondozta. A két könyvben alkotó doktoranduszok az említett két szerkesztő-témavezető irányítása mellett végezték tudományos munkájukat, akik szem előtt tartották a művek sokoldalú poétikai alapkutatási feltételeinek az érvényesítését. Ennek szellemében a tématervben jelzettnél nagyobb számban kapcsolódtak be a kutatómunkába nemcsak doktoranduszok (orosz szakosok: Trombitás Judit, Kondor-Szilágyi Mária; latin szakosok: Kozák Dániel, Tamás Ábel, Vince Máté), hanem a modern filológia más területeinek jeles képviselői is (német irodalom: Orosz Magdolna, angol irodalom: Friedrich Judit, sőt az interdiszciplináris gondolkodásnak is helyet adva a kiváló zenetudós: Vikárius László is, valamint Hetesi István).

A *Tavaszi vizek* így megvalósuló alapkutatása során a következő poétikai szempontok kerültek előtérbe a mű értelmezése során:

- a kulturális hagyományozódás (Hetes István)
- a strukturális-kompozicionális szabályozás (Trombitás Judit)

- a vizualitás és verbalitás „nyelveinek” kölcsönkapcsolata (Kondor-Szilágyi Mária)
- az intertextualitásnak a műfajpoétika elméleti vonzáskörébe helyezett értelmezése (Kocsis Géza)
- az elbeszélismód, narrációs technika, motívumformálás és metaszövegképzés sajátosságai (Kroó Katalin)
- a műben megjelenő Hoffmann-tematika irodalomtörténeti kontextusa (Orosz Magdolna)

Vö. a következő tanulmányokkal, in: Párbeszéd-kötetek 1. Ösvények Turgenyev és Dosztojevszkij művészi világához. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004 (250 o.):

Kocsis Géza: Intertextualitás és műfajpoétika Turgenyev *Tavaszi vizek* című elbeszélésében (81–104).

Kroó Katalin: Elhagyás és visszatérés – Gemma átváltozó arcai és alakjai. Elbeszélismód, motívumformálás és metaszövegképzés Turgenyev *Tavaszi vizek* című elbeszélésében (105–142).

Hetesi István: A kulturális hagyomány Turgenyev *Tavaszi vizek* című elbeszélésében (13–33).

Trombitás Judit: Paralelizmusrendszerek és „kicsinyítő tükrök” Turgenyev *Tavaszi vizek* című elbeszélésében (34–56).

Kondor-Szilágyi Mária: A képi megjelenítés módjai és funkciói Turgenyev *Tavaszi vizek* című elbeszélésében (57–80).

Orosz Magdolna: Tévedések és tévelygések. Dialógus, írás és intertextualitás E. T. A. Hoffmann műveiben (143–157).

Az *Aeneis* szövegére vonatkozó poétikai alapkutatásokat összegző és demonstráló munkák a következő témákat és megközelítéseket emelték ki:

- nyelvi és történelmi ismétlődés, történelemszemlélet az *Aeneis*ben (Kozák Dániel)
- a vizuális megjelenítés olvasati módjai (Tamás Ábel)
- az *alászállás* költői jelentésvilága (Vince Máté)
- Az *Aeneis* irodalmi és zenei utóélete, feldolgozásai (Ferenczi Attila, Friedrich Judit, Vikárius László)
- Vergilius *Aeneis*e a kritikában: V. N. Toporov *Aeneis*-könyvének az ismertetése (Kocsis Géza – ehhez kapcsolódik a tanulmány szerzőjének kiváló fordítása, mely most először tárja magyar olvasóközönség elé e fontos könyv egyik igen jelentős fejezetét.)

Vö. a következő tanulmányokkal, in: Párbeszéd-kötetek 2. A rejtélyes *Aeneis*. *Aeneis*-tanulmányok. Budapest, L'Harmattan. 2005. (213 o.)

Kozák Dániel: Urbs antiqua fuit – urbs antiqua ruit. Nyelvi és történelmi ismétlődés az *Aeneis*ben (13–46).

Tamás Ábel: Az istennő, a királynő, a hős és a művészek. A karthágói Iuno-templom olvasatai az *Aeneis* I. énekében (47–88).

Vince Máté: Az álom kapuja kitárul (89–116).
Ferenczi Attila: Az *Aeneis* XIII. éneke (117–134).
Friedrich Judit: Egy királynő csak ne legyen szerelmes; avagy: Dido, Karthágó királynője (135–146).
Vikárius László: Dido per musica (147–188).
Kocsis Géza: Aeneas, a sors embere (189–196).
V. N. Toporov: Aeneas, a sors embere. A „földközi-tengeri” perszonalógia kérdéséhez. I. rész (197–213).

Ferenczi Attila további két írásában (egy megjelent tanulmányban és egy konferencia-előadásban) dolgozta fel az *Aeneist*:

Ferenczi Attila: Pusztuló és születő világok az *Aeneis*ben, in *Ókor*, 1, 2002, 42–47.
Ferenczi Attila: A történelmi pillanat (Szabó Magda *Aeneise*).
(Elhangzott: Ókortudományi Konferencia, ELTE, 2004. május 19.)

A *Metamorphoses* Ovidius-könyvének tárgyalása Turgenyev intertextuális gyakorlatának több kiemelten jellemző poétikai vonását hozta felszínre, melyek *mind túlmutatnak a tematikus és cselekményes párhuzamokon nyugvó szövegköziségen*. A célirányos intertextuális vizsgálódások előzményének tekinthető az Orpheus-könyv értelmezésének olyan kidolgozása, mely egy szemantikai modell meghatározásával alapozta meg a szóban forgó ovidiusi szöveg poétikai összefüggéseinek feltárását. Ezt a modellt az alábbi tanulmány rögzíti, melynek megjelenése az OTKA-tématerv futamidejére esik.

Króó Katalin: Le modèle sémantique de l'autotransformation dans *Les Métamorphoses* d'Ovide. Narcisse, Pygmalion, Écho, *Degrés* 109–110, Savoirs Sémiotiques, Sémiotique en Hongrie, Bruxelles, 2002, f. 1–18.

Ennek a szemantikai modellnek a számbavételét tükrözi a témavezetőnek 2002 szeptemberében megjelenő Turgenyev-monográfiájában annak feltárása, hogyan épül fel a *Rugyin* című regényben a *Narcissus–Echo*- és a tág orpheusi intertextus. Lásd:

Króó Katalin: Klasszikus modernség. Egy Turgenyev-regény paradoxonjai. A *Rugyin* nyomról nyomra. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2002 (405 o.).

E monográfia megjelenését az OTKA az RP037121 sz. támogatással biztosította (a kézirat végső szakmai korrektúrázása 2002-ben zajlott).

Annak a sajátosságnak a tényét, mely a *Metamorphoses* turgenyevi intertextuális feldolgozását jellemzi, miszerint a poétikai megoldási módok *mind túlmutatnak a tematikus és cselekményes párhuzamok* megalkotásán, a szövegközi gyakorlat két vonásának feltárása igazolta. Ezek a következők:

- az intertextualitásnak a narratív struktúra kibontásában betöltött szerepe, és e funkciónak a műfaji konstitúció szempontjából azonosítható súlya;

- az előzőekkel összefüggésben a turgenyevi próza vizuális nyelvének olyan kidolgozási módja, mely erőteljesen épül az intertextuális közvetítésre, és szintén befolyásolja a műfaji, műnemi poétikai ismérvek meghatározását.

A tág kontextusában értett ovidiusi Orpheus-könyv Turgenyev prózaművészetében megnyilatkozó intertextuális feldolgozásának e feltárt két sajátosságát az alábbi tanulmányok mutatják be:

Kocsis Géza és Kroó Katalin fent megjelölt két tanulmánya, melyek az 1. Párbeszéd-kötetben jelentek meg 2004-ben;

Kroó Katalin: Пигмалион Овидия в межтекстовом прочтении повести И. С. Тургенева *Вешние воды* (О поэтической функции визуального изображения). *Studia Russica XXI*. 2004, 107–122;

Kroó Katalin: A vizuális és a verbális alkotó emlékezés jelentés-összefűzése Turgenyev *Tavaszi vizek* c. elbeszélésében. In: Szitár Katalin (szerk.) *A szó élete. Tanulmányok a hatvanéves Kovács Árpád tiszteletére*. Budapest, Argumentum, 2004. 129–143;

Kroó Katalin: A büntől a szövegig – Orpheus sorsa Ovidius *Átváltozások* és Turgenyev *Tavaszi vizek* című műveiben. In: *Az erkölcs szépsége*. Kaposvár, Kaposvári Egyetem, Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskola, 2005. 590–602.

A vizualitás problémaköre a tárgya Kondor-Szilágyi Mária két tanulmányának:

Kondor-Szilágyi Mária i. m. 2004. (in: Párbeszéd-kötetek 1.)

Kondor-Szilágyi Mária: Искусствоведческое толкование двух историй. Пигмалион и *Ла Форнарину* Рафаеля в повести И. С. Тургенева *Вешние воды*. *Studia Russica XXI*, 2004. 292–300. (Sajnos az OTKA-projekt számának a megjelölése ebben az esetben véletlenül elmaradt)

A fent megnevezett két szempont közül a narrativitás problémaköre szerinti vizsgálat bizonyult termékenynek az *Aeneist* érintő turgenyevi intertextuális poétika meghatározásában is. E kutatási részterület felelőse Kocsis Géza volt, aki az alábbi két tanulmányban publikálta következtetéseit:

Kocsis Géza: A jogszerűség és sorsszerűség konfliktusai Turgenyev *Tavaszi vizek* című elbeszélésében. In: *Az erkölcs szépsége*. Kaposvár, Kaposvári Egyetem, Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskola, 2005. 573–589.

Kocsis Géza: Narrációs módozatok az intertextualitás tükrében (Turgenyev: *Tavaszi vizek*). Kovács Árpád (szerk.). *Tanulmánygyűjtemény az Oroszországi Magyar Kulturális Évad keretében* (megjelenés alatt, a cím pontosítandó). Budapest, Argumentum. Várható megjelenés: 2005-ös keltezéssel: 2006.

II.

Kutatási résztémák:

1. Dosztojevszkij életművében az alkotó szó problémája

2. E kérdéskör összekapcsolása Turgenyev prózaművészetével

3. A *Metamorphoses* mint közös antik intertextus

1. Dosztojevszkij életművében az *alkotó szó* problémája

Az *alkotó szó*nak összetett szemantikai megjelenítésével, melyre Turgenyevnek mind a *Metamorphoses*re, mind az *Aeneis*re alapozó antik intertextusaiban láthatunk példát, sok tekintetben összhangban áll az, ahogyan Dosztojevszkij kidolgozza prózaművészetében a *szó* szemantikai modelljét. Ez egy témaaspektusában a *bűn* problémakörével függ össze. A *Bűn és bűnhődés* tanulmányozásának eredményeit az alábbi monografikus leírás rögzíti.

Kroó Katalin: A „feltámadás” jelentésalakzata Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényében // <http://www.btk.elte.hu/eastslav/Tartalom.html>. Abonyi Réka, Janurik Szabolcs, Zoltán András (szerk.). Köszöntő könyv Hollós Attila 70. születésnapjára. Budapest, 2003, 220–235.

A megjelölt kutatási mederbe illeszkedik még a témavezető három doktoranduszának az első Párbeszéd-kötetben megjelent Dosztojevszkij tanulmánya – Lásd: Boros Lili, Solti Gergely, Szekeres Adrienn: idézett művek (in: 1. Párbeszéd-kötet).

Lásd még a tudományos közlemények összesítésében a megjelölt konferencia-absztraktot.

A témavezető az újonnan engedélyezett kutatási tervnek megfelelően megjelentette Szentpétervárott Dosztojevszkij-monográfiáját:

«Творческое слово» Ф. М. Достоевского – герой, текст интертекст [Dosztojevszkij alkotó szava – hős, textus, intertextus]. Санкт-Петербург, Академический проект, 2005. (288 p.)

2. Turgenyev és Dosztojevszkij poétikájának összekapcsolása:

E problémakör kidolgozását lásd:

Kroó Katalin: *A szó és tett* kérdéskörének poétikai kibontása Turgenyev és Dosztojevszkij alkotásaiban. – Habilitációs előadás. ELTE, 2003. június.

Kroó Katalin: Перспективы сопоставительного изучения романа И. С. Тургенева «Рудин» и романа Ф. М. Достоевского «Идиот». К вопросу «рыцарских» интертекстов. *Studia Russica XX*, 2003, 224–231.

Az utóbb említett tanulmány bizonyos részleteinek bővebb kidolgozását lásd:

Kroó Katalin: «Гамлет» и «Дон-Кихот» в рамках интертекстуальной поэтики романа И. С. Тургенева «Рудин». *Studia Slavica Hung.* 48/1–3, 153–166

3. A *Metamorphoses* mint közös antik intertextus

Az antik intertextusok tételes összekapcsolására Dosztojevszkij és Turgenyev bizonyos prózaművei esetén az alábbi tanulmányban került sor, mely az OTKA-kutatást folytatva, de már a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében íródott:

Kroó Katalin: Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* c. regénye a közvetítő jelentésalakzatok szemiotikai értelmezésének a fényében. In: Kovács Árpád (szerk.). Tanulmánygyűjtemény az Oroszországi Magyar Kulturális Évad keretében (megjelenés alatt, a cím pontosítandó). Budapest, Argumentum. Várható megjelenés: 2005-ös keltezéssel: 2006.

Elkészült egy 2007-ben megjelenésre váró monográfia, mely mind Turgenyev, mind Dosztojevszkij egyes alkotásait értelmezi:

Kroó Katalin: Чтения по русской и европейской литературе в свете интертекстуальной поэтики И. С. Тургенева и Ф. М. Достоевского (könyv kézírata, kiadásra előkészítve, várható megjelenés: 2007, a kézirat előkészítése a projekthez tartozó OTKA-támogatásból lett finanszírozva – az eredeti címterv az Интертекстуальная поэтика романа Тургенева «Рудин» volt, mely a tartalmi változások okán módosul).

III.

Végső összesítés

A négy évre kiterjesztett T038011 sz. OTKA-kutatási projekt megvalósítása az eredeti tématermben foglalt kutatási irányok közül 3 témát központi helyre emelve (*Aeneis*, *Metamorphoses*, *Tavaszi vizek*), egy-két résztémát elhagyva, összességében többet hozott annál, mint ami előre átlátható és bemérhető volt. Két tanulmánygyűjteményben (Párbeszéd-kötetek 1, szerk. Kroó Katalin; Párbeszéd-kötetek 2, szerk. Ferenczi Attila) és számos (több mint harminc) tudományos közleményben fogalmazódtak meg az elemzések és a következtetések. Az engedélyezett tématerv-kiegészítés irányában folytatott kutatás eredményeként tartható számon a projekt tudományos témavezetőjének 1 oroszul megjelent monográfiája (Szentpétervár, 2005) és egy megjelenésre előkészített orosz nyelvű monográfia-kézirat (várhatóan: 2007).

A tudományos közlemények összesített publikációs jegyzéke 33 tételt jelöl meg, melyek többsége – 29 db írásmű – tartalmazza az OTKA-projekt számának a feltüntetését.

A felsoroltakból 20 munkát az OTKA-kutatásnak a szerződésben szereplő három résztvevője készített el (ebből 2 monográfiát a témavezető). A doktoranduszok, illetve más szakértő kollégák munkáit egybefogó két tanulmánygyűjtemény (sorozat)szerkesztője is az OTKA-projekt hivatalosan jegyzett két résztvevője volt (beleértve a témavezetőt).

Budapest, 2006. február 28.

Kroó Katalin